

من رئيس التحرير/Editorial/ Editörden

İbrahim HATİBOĞLU, Yayın Hayatına Başlarken

مقالات/Articles/Makaleler

Mustafa ERTÜRK, Nebvî Sünnet'in Târihî Gerçeklikteki Konumu
Açısından 'Kur'ân İslâmî' Söyleminin İlmî Değeri/Saying
of the 'Qur'anic Islam': A Critical Study of it in Aspect
of the Nabawî Sunnah in a Historical Reality

Ayşe Esra ŞAHYAR, 'Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda
Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi/The Emergence
and Development of the 'Idea of Practice by Hadiths on Virtue'

Hüseyin KAHRAMAN, Sûret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı
Bir Tahlil Denemesi/A Contextual Analysis of the Hadith
of 'the Creation of Adam in God's Image'

Nuri TOPALOĞLU, Hazreti Peygamber'in Zatı ve Eşyası
ile Teberrük Meselesi/'Tabarruk' by the Prophet's Person and Belongings

Özcan HIDİR, Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları
The Orientalist Methodology of 'Dating Hadiths'

ترجمة/Translation/Tercüme

İftikhar ZAMAN, Hadis Çalışmalarında Uygulanan
Bir Yöntem Olarak Ricâl İlmî/The Science of Rijâl
as a Method in the Study of Hadith

(Çev. İbrahim HATİBOĞLU)

Sûret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi

Hüseyin KAHRAMAN, Yrd. Doç. Dr.

“A Contextual Analysis of the
Hadith of ‘the Creation of Adam
in God’s Image’”

Abstract: The hadith “God created Adam in his image” that known in briefly as ‘sûra hadith’ has important place in Islamic intellectual history especially in Islamic mysticism and theology. Orientalists have been interested in this hadith because it’s one of the proofs they have used for their claims on Islam in general and in hadith in particular. Although the hadith was in the most famous hadith sources, there are some scientists in both Islamic world and West claiming that the hadith is Jewish origin and it’s transferred from Torah to hadith sources. In this article, it is tried to explain from a different view point that who the hadith belongs to. The hadith is also understood and interpreted in a new approach.

Citation: Hüseyin KAHRAMAN, “Sûret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, I/1, 2003, 51-70.

Key words: Adam, sûra, İsrâiliyyat, sixty cubits, criticism of hadith.

I. GİRİŞ

Bir hadisin farklı tarihlerinde râvilerin o metinle ilgili olarak ulaşabildikleri, ihtiyaç hissettikleri, muhafaza edebildikleri veya anladıkları bilgiler bulunur. Öyleyse bir hadisin farklı rivayetlerinin araştırılması, hem sıhhatinin tesbiti hem de doğru anlaşılıp yorumlanması açısından ilk adımı teşkil etmektedir. Zira böyle bir çalışma, pek çok faydası¹ yanında, hadisin yanlış anlaşılmasına neden olabilecek hatalı ihtisarlara ve özellikle de bağlam haziflerinin ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır. Böyle bir araştırma ayrıca metindeki değişikliklerden hareketle râvilerin güvenilirliği ve rivayet ehliyeti açısından durumları hakkında bilgi de verebilecektir.²

UU İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, hkahraman@uludag.edu.tr

¹ Böyle bir çalışma, hadisin sened açısından garib seviyesinden aziz, meşhûr veya mütevâtir seviyesine çıkmasını sağlayabileceği gibi, sahih li-gayrihi veya hasen li-gayrihi gibi bir üst sıhhat derecesine yükselmesini de temin edebilecektir. Metin açısından ise illet, idrâc, kalb, tashîf, ziyade vb. hususların anlaşılmasına yardım eder. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Yavuz KÖktaş, “Hadis Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine”, *Marife*, II/1, Konya 2002, s. 149-170.

² Bu konuda geniş bilgi için bk. İftikhar Zaman, “The Science of Rijâl as a Method in the Study of Hadiths”, *Journal of Islamic Studies*, V/1, Oxford 1994, s. 1-34. Yazar bu çalışmasında Hz. Peygamber’in hasta olan Sa’d b. Ebû Vakkâs’ı ziyaretini içeren hadisin 114 farklı tarihini toplayıp incelemektedir. Yazar bu incelemesi neticesinde ricâl ilminin râvilerin rivayet sırasındaki niteliklerini değerlendirmeyi mümkün kılacak bir ilim olduğu sonucuna ulaşmaktadır (bk. *HTD*, I/1, s. 117-147).

Ancak bir hadisin sıhhatinin tesbiti ve anlaşılıp yorumlanması açısından farklı tariklerinin bir araya toplanması kadar, aynı konuya doğrudan veya dolaylı şekilde değinen hadislerle birlikte değerlendirilmesi de önemli rol oynar. Bu, özellikle tek bir senedle nakledilen veya erken dönemlere ait yazılı bir kaynağa dayandığı için farklı tarikleri bulunmayan hadislerin tenkîdinde 'önem'den ziyade 'zaruret' halini alacaktır. Hadislerin büyük oranda mâna ile rivayet edildiği de dikkate alınır, sadece bir tariki bulunan hadislerin râvilerinden birinin veya yazılı bir kaynaktan rivayet edildiği düşünülürken hadisi kayıt altına alan ilk kişinin lafzı değil, ondan anladığı şeyi nakletme ihtimali daima mevcuttur. Bu şekilde nakledilen hadislerde büyük anlam kaymaları olabilir ve metin, sahibinin hiç kastetmediği mânâlara hamledilebilir. Dolayısıyla hadisin içerdiği bilgi veya bilgilerin başka hadislerde de yer alıp almaması, yer alıyorsa aralarındaki lafız ve muhteva benzerlikleri gibi hususlar, hadisin durumu hakkında önemli ipuçları verebilir. Bu tarz çok yönlü bir yaklaşımla ele alınması gerektiğine inandığımız hadislerden biri de Hz. Âdem'in yaratılış özelliklerinden bahseden 'sûret hadisi'dir.

İslâm inancına göre Hz. Âdem ilk insandır ve bu vasfı sebebiyle Ebü'l-Beşer (insanlığın atası) künyesiyle anılır. Kur'an'da onun cennete girişi, oradan indirilişi ve şeytanla arasında geçen olaylardan bahsedilir.³ Ancak Hz. Âdem'in yaratılış özellikleri ve fizikî yapısına pek değinilmez. Hz. Âdem'in bu yönü ile ilgili olarak nisbeten detaya giren âyetler, onun yaratılış maddesine işaret eden âyetlerdir. Bu âyetlerde Âdem'in toprak,⁴ çamur,⁵ akışkan çamur,⁶ süzülmüş çamur,⁷ kurumuş çamur⁸ ve biçimlenmiş kuru çamurdan⁹ yaratıldığına dikkat çekilir. Bu özelliği ile Kur'an'ın, böyle bilgilerin insanlar için birinci derecede önemli olmadığını, Hz. Âdem'le ilgili olarak anlatılan her meseleden ibret çıkarmak gerektiğini vurguladığını düşünmek mümkündür.

Hz. Âdem ile ilgili bilgiler genelde hadis kaynaklıdır. Hadislere göre Hz. Âdem Cuma günü,¹⁰ dünyanın dört bir tarafından alınmış topraktan yaratılmış,¹¹ yaratıldıktan sonra kendisine rûh üflenmiş¹² ve yine Cuma günü vefât etmiştir.¹³ Hz. Âdem'in yaratılış keyfiyetine dair en önemli bilgi belki de Sûret hadisi'nde verilmektedir. "خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ" (Allah Âdem'i kendi sûretinde

³ Bu konuda meselâ bk. el-Bakara 2/31, 33-35, 37; Âl-i İmrân 3/33; el-Mâide 5/27 vb.

⁴ bk. Âl-i İmrân 3/59.

⁵ Meselâ bk. el-İsrâ 17/61; el-A'râf 7/12; Sâd 38/76 vb.

⁶ bk. es-Sâffât 37/11.

⁷ bk. el-Mü'minûn 23/12.

⁸ bk. el-Hicr 15/26.

⁹ bk. er-Rahmân 55/14.

¹⁰ Bu konuda meselâ bk. Müslim, "Cum'a", 17-18; Ebü Dâvûd, "Salât", 104.

¹¹ bk. Tirmizi, "Tefsîr", 3.

¹² bk. Tirmizi, "Tefsîr", 95.

¹³ bk. Ebü Dâvûd, "Salât", 104.

yaratmıştır) ifadesiyle başlayan bu hadis, başta tasavvuf ve kelâm olmak üzere İslâm düşünce dünyasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Ne var ki rivayetin bu derece meşhûr olması, hem İslâmî veya gayr-i İslâmî oluşu noktasında âdiyyet ve dolayısıyla sıhhat tartışmalarına hem de yorum farklılıklarına konu olmasını engelleyememiştir. Nitekim hadisin isrâiliyyâtan olduğunu söyleyenler yanında, sıhhatini tartışmak bir tarafa, "صورتہ" ifadesindeki zamirin mercii konusunda oldukça farklı görüşler ileri sürenler de olmuştur. Zamirin mercii konusunda yapılan yorumlar ya ehl-i bid'atten sayılan grupların bazı görüşlerini çürütmek için kullanılmış ya da ilgili ilim dalı içinde oluşturulan bir anlayışa delil teşkil etmiştir.¹⁴

¹⁴ Sûret hadisindeki bu zamirin mercii konusunda üç farklı görüş ileri sürülmektedir. Buna göre;

1) Zamir Allah'a râcidir. Bu görüş daha ziyade mutasavvıflar tarafından kabul görmektedir. Allah sayısız güzel ismini cem' edecek (kevn-i câmi') ve bu isimleri en güzel şekilde izhar edecek bir varlık görmek istemiş ve bu sebeple Âdem'i (insanı) yaratmıştır. Âdem'in, Allah'ın sahip olduğu bütün sıfatlara sahip oluşu bu yüzdendir. Yani Âdem de Allah gibi hayat ve ilim sahibidir, iştir ve görür... Sadece bu sıfatların 'zâti' ve 'hâdis' oluşu noktasında birbirlerinden ayrılırlar. Bu konuda bk. İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-hikem*, Beyrut 1980, s. 48-49, 55; a.m.f., *el-Futuhâtü'l-Mekkiyye*, (Nşr. Osman Yahyâ), Beyrut 1985, III, 64; XII, 252-253; XIII, 125-126; Abdülkerim el-Cilî, *el-İnsânü'l-kâmil*, Kahire 1963, II, 48. Bu görüşlerini desteklemek üzere bazı mutasavvıfların, hadisin "alâ sûreti'r-Rahmân" şeklindeki rivayetini de kullandıkları görülür. Zamirin Allah'a rücu durumunda diğer canlılara göre üstün ve şerefli kılınması noktasında insan için bir ikram ve şerefleendirme mânası ifade ettiği de söylenmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bk. İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadis ve beyânühû* (Nşr. Emin Kal'acı), Halep 1982, s. 18; Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tebsiratü'l-edille fi usûli'd-din*, Dımaşk 1990, I, 132. Bu konuda yapılmış müstakil bir çalışma olan *Akidedü ehli'l-imân fi halki Âdem alâ sûreti'r-rahmân* (Riyad 1989) isimli eserinde Hammûd et-Tüveyciri, kitabının isminden de anlaşılacağı üzere hadisin "...alâ sûreti'r-rahmân" versiyonunu tercih etmektedir. Hadis otoritelerince sahih kabul edilmeyen bu versiyon için bk. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, Beyrut 1985, s. 64. Bu rivayetin tenkidi hakkında bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, Beyrut 1972, s. 220; Muhammed b. Hüseyin el-Âcurri, *eş-Şeria*, Beyrut 1983, s. 315; İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 13; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, Beyrut 1989, V, 229; Aynî, *Umdetu'l-kâri*, Beyrut, ts., XIII, 116.

2) Zamir Hz. Âdem'e râcidir. Bu görüş daha ziyade kelâmî bir muhteva taşımakta ve Ehl-i kitap ile ehl-i bid'at mensuplarına yöneltilen itirazları içermektedir. Buna göre;

a) Allah Âdem'i dünyada yaşadığı şekil üzere yaratmıştır. Yani cennetten dünyaya gönderilirken şeytanın ve yılanın şekli değişmiş ancak Âdem'inki değişmemiştir. bk. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 220; İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 14; Beyhakî, *Kitâbu'l-esmâ' ve's-sifât*, Beyrut, ts., s. 370; Ebu'l-Muîn en-Neseî, *a.g.e.*, I, 132; İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 3. İşte bazı ilim adamlarına göre bu mâna, 'Âdem'in cennette başka bir sûrete sahip olduğunu iddia edenlere' bir reddiye mahiyetindedir (İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 3).

b) Âdem, zürriyeti için geçerli olan aşamaların aksine, ana rahminde oluşmamış ve dolayısıyla embriyonun burada geçirdiği nutfe, alaka ... gibi evreleri geçirmemiştir. Allah onu bebeklik, çocukluk ve gençlik aşamaları geçirmeden yetişkin bir insan sûretinde ve topraktan yaratmıştır. Hadisin bu mânaya gelebileceğini ifade eden ilim adamlarına göre Hz. Peygamber, Dehriyye'nin "insan nufeden, nutfe ise insandan türer, bunun başı ve sonu yoktur" şeklindeki görüşüne cevap vermiş gibidir. bk. İbn Hibbân, *Sahih (el-İhsân bi-tertibi Sahihi İbn Hibbân)*, Beyrut 1987, VIII, 12-13; İbn Fûrek, *a.g.e.*, 14-15; İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 352; IX, 3-4. Hadisin bu şekildeki yorumu için ayrıca bk. Abdulkâhîr el-Bagdâdî, *Usûlü'd-din*, İstanbul 1928, s. 76.

Bu çalışmada sûret hadisinin bağlamları, bu bağlamların sened ve metninin rivayet usulleri açısından taşıdığı özellikler, içerdiği bilgilerin merfû, mevkûf veya maktû olarak nakledilmiş farklı rivayetlerde de yer alıp almaması, bu rivayetlerin sened ve metin özellikleri, içerdiği bilgilerin muhteva özellikleri, râvilerinin genel mânada bu muhteva ile ilgisi, bu muhtevanın İslâmî olmayan kaynaklar ve kültürlerle ilişkisi gibi çeşitli açılardan incelemek suretiyle bu hadisin anlaşılması ve anlaşılma tarzının sıhhat problemine etkisi üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

II. HADİSİN BAĞLAMLARI VE RİVAYET ÖZELLİKLERİ

Hadise adını veren sûret kelimesi sözlükte 'şekil', 'hey'et', 'dış görünüş', 'tarz, tavır, yol, üslûp', 'sıfat', 'bir şeyi diğer şeylerden ayıran kendine has özellikler', 'müşahhas şeylerden zihinde kalan iz (siluet)', 'bir şeyin kendisiyle hâsıl olduğu şey' mânalarına gelmektedir.¹⁵ Genel olarak ifade etmek gerekirse sûret kelimesinin, somut şeyler söz konusu olduğunda 'şekil'; soyut şeyler için de 'sıfat' mânasına geldiği söylenebilir. Ancak bazı sözlüklerde bu kelimenin 'insanın yüzü' mânasına geldiği de ifade edilmektedir.¹⁶ Garîbü'l-hadîs sahasında eser veren müellifler de genelde bu mânalara değinmişlerdir.¹⁷ Sûret kelimesinin ve türevlerinin Kur'an'daki kullanımı daha ziyade 'şekil' mânasını çağırıştırır.¹⁸ Kelimenin hadislerde Kur'an'a göre daha zengin bir kullanıma

c) Bazı ilim adamlarına göre Hz. Peygamber bu ifade ile tabiatçıların "insan, tabiatın fiili ve tesiriyle meydana gelmiştir" yönündeki iddialarını reddetmekte ve onun Allah tarafından yaratıldığına dikkat çekmektedir. bk. İbn Fûrek, *a.g.e.*, 15, 19; İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 352.

d) Bazı ilim adamlarına göre zamirin Âdem'e rücuu durumunda Hz. Peygamber, Mu'tezile'nin "insan fiillerinin ve bazı sıfatlarının yaratıcısıdır" görüşünü de iptal etmiş olmakta, onları tekzip ederek Âdem'in bütün sûret, sıfat ve mâna yönleriyle Allah tarafından yaratıldığını ifade etmektedir." bk. İbn Fûrek, *a.g.e.*, 19; İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 4.

e) Zamirin merciinin Âdem olması durumunda hadisin "Allah said kulu said, şakî kulu da şakî olarak yaratır" kaidesini desteklediği de ifade edilmiştir. Bu duruma göre Allah, Âdem'i yarattığında onun kendisine âsi olup emrine muhalefet edeceğini biliyordu. Bu keyfiyeti daha onu yaratmadan önce yazmıştı. İşte Hz. Peygamber Allah'ın kendi ilmi ile, Hz. Âdem'e böyle bir kazâ takdir ettiğini bize haber vermektedir. Bu da "bütün işlerin takdiri Allah'a aittir" şeklindeki görüşü teyit eder (İbn Fûrek, *a.g.e.*, 19-20).

3) Zamir, yüzüne tokat atılan şahsa râcidir. Bu da daha ziyade kelâmcılar tarafından ileri sürülmüş bir görüştür. Kelâmcıların zamirin mercii konusundaki ilk tercihi, teşbih ve tescime imkân vermeyecek en emin yol olarak 'yüzüne tokat atılan şahsa' hamli olmuştur. Meselâ bk. İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadîs*, s. 14-15; Nesefî, *Tefsîr*, I, 132.

¹⁵ bk. İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, ts., IV, 473; Râgıb el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, İstanbul 1986, s. 427; eş-Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, [basım yeri ve yılı yok], s. 135.

¹⁶ bk. İbn Manzûr, a.y.

¹⁷ Meselâ bk. İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fi garibi'l-hadîs*, Kahire 1965, III, 58-59.

¹⁸ "Seni yaratan, seni düzene koyan ve sana uygun bir şekil veren Allah'tır. Seni istediği bir şekilde (sûret) göre terkip etmiştir" (el-İnfîtâr 82/8); "Size şekil veren (savveraküm) ve bu şeklinizi (suveraküm) en güzel biçimde yapan Allah'tır" (el-Mü'min 40/64; et-Tegâbun 64/3); Andolsun ki

sahip olduğu görülür. Zira bu kelime hadislerde, 'şekle'¹⁹ ilâveten yine bu kapsamda değerlendirilebilecek 'resim' ve 'heykel'²⁰ gibi mânalar yanında 'insanın yüzü'²¹ anlamında da kullanılır. Bu kelimenin, en çok tartışılan ve farklı görüşler üretilmesine neden olan kullanımı belki de sûret hadisindeki kullanımınıdır.

Hadis kitaplarında bu hadisin "Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır" cümlesinden müteşekkil bir rivayeti yoktur. Sadece Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bu tek cümleden oluşan bir rivayet yer alır. Ancak Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah bu cümleyi naklettikten hemen sonra şu açıklamayı yapmıştır: "Babamın kitabında 'Boyu altmış zirâ idi' ifadesi de yer almaktadır. Ancak bu kısmı bize nakledip nakletmediğini hatırlamıyorum".²² Dolayısıyla hadis özellikle hadis kaynaklarında mutlaka bir bağlam içerisinde rivayet edilmiştir. Çeşitli rivayetleri bir araya topladığında bu cümlelerin iki bağlamda vârit olduğu görülür:

A. Yüze Tokat Atmanın Yasaklanması

Bu hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

إِذَا قَاتَلَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيَجْتَنِبِ الرَّجْعَةَ فَإِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ

"Kavga ederken kardeşinizin yüzüne vurmaktan sakının. Zira Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır."

Hadis bu metinle Abdürrezzâk'ın *Musannef*i ile Müslim'in *Sahih*'inde bir ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de üç yerde nakledilmiştir. Hadisin bu eserlerdeki isnâd şeması şu şekildedir:

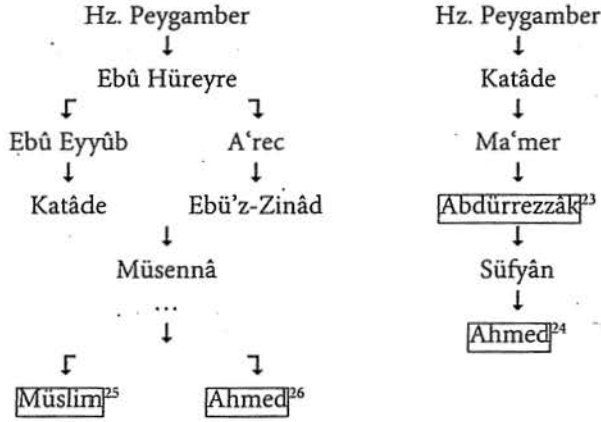
sizi önce yarattık sonra da şekil verdik (savvarnâküm)" (el-A'raf 7/11); "O Allah, her şeyi yaratan, bütün varlıklara şekil veren (musavvir) ve en güzel isimlere sahip olandır" (el-Haşr 59/24) vb.

¹⁹ "... Kim beni rüyasında görürse gerçekten beni görmüş demektir. Zira şeytan benim şeklime (fi sûratı) bürünemez..." (Buhârî, "İlim", 38; Müslim, "Rü'yâ", 10-11); "Sizden biriniz namazda başını imamdan önce kaldırdığı zaman, Allah'ın başını eşek başına veya şeklini eşek şekline (sûratehû sûrate himâr) dönüştürmesinden korkmuyor mu!?" (Buhârî, "Ezân", 53; Müslim, "Salât", 115); "... Hz. Peygamber, Cebrâil'i (a.s.) iki kere bizzat kendi şeklinde (fi sûratihî) görmüştür" (Buhârî, "Tefsir", 53/1; Müslim, "İmân", 289).

²⁰ "İçinde resim/heykel (sûratün/sûratu temâsil) ve köpek bulunan eve melek girmez" (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 7; Müslim, "Libâs", 87).

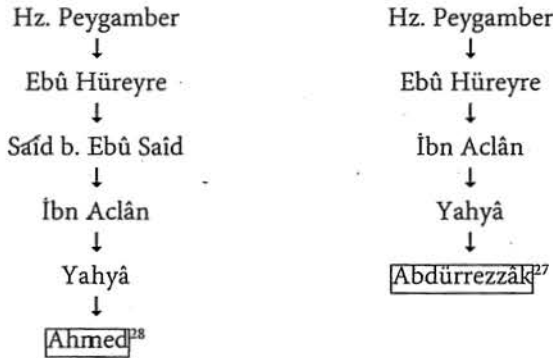
²¹ "İbn Ömer yüze çeşitli şekiller çizilmesini (en tu'leme's-sûratu) kerih görürdü. Yine İbn Ömer şöyle demiştir: "Hz. Peygamber insanın yüzüne vurulmasını (en tudrabe's-sûratu) yasaklamıştır" (Buhârî, "Zebâih", 35).

²² bk. Ahmed, *Müsned*, II, 323.

Görüldüğü gibi Abdürrezzâk rivayeti, tâbiinden olan Katâde'nin (118/736) doğrudan Hz. Peygamber'den nakli şeklinde yani mürsel yolla intikal etmiştir. Ahmed b. Hanbel ile Müslim'in ortak senedlerinden anlaşıldığına göre Katâde, bu tarikte seneden Ebû Hüreyre ile Ebû Eyyûb'u düşürmüştür. Ancak diğer tarikler bu rivayetteki inkitâyı ortadan kaldırmaktadır.

Abdürrezzâk ve Ahmed b. Hanbel'in bazı rivayetlerinde, yukarıda zikrettiğimiz metne "وَلَا يَقُلُ فَتَحَ اللَّهُ وَجْهَكَ وَوَجْهَ مَنْ أَشَبَّهَ وَجْهَكَ" "Allah senin ve sana benzeyenlerin yüzünü çirkinleştirisin, demeyin" cümlesi de eklenmiştir. Bu hadisin isnâd seması da şu şekildedir:

²³ Abdürrezzâk, *Musannef*, Beyrut 1972, IX, 444

²⁴ bk. *Müsned*, II, 244.

²⁵ Müslim, "Birr", 115.

²⁶ *Müsned*, II, 244, 463, 519.

²⁷ bk. *Musannef*, IX, 445.

Ahmed b. Hanbel'in senedinden anlaşıldığına göre Abdürrezzâk'ın senesinde, Ebû Hüreyre'den sonra Saîd b. Ebû Saîd'in yer alması gerekir. Dolayısıyla sened münkati'dir.

Bu konudaki bir başka rivayette de "Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır" cümlesi bu defa sadece "Allah senin ve sana benzeyenlerin yüzünü çirkinleştirsün, demeyin" ifadesiyle birleştirilerek nakledilmektedir. Bu rivayetin bir başka farklılığı da ifadenin Ebû Hüreyre'nin kendi sözü olarak (mevkuf) nakledilmesidir. 'Ebû Hüreyre - Saîd - İbn Aclân' senediyle gelen bu rivayette Ebû Hüreyre "Allah senin ve sana benzeyenlerin yüzünü çirkinleştirsün, demeyin. Çünkü Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı" demektedir.²⁹

Yine Ahmed b. Hanbel'in bir rivayetinde "Kavga ederken yüze vurmaktan sakının" cümlesinden sonra gelen "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı" ifadesi Hz. Peygamber'e değil hadisin senedinde bulunan Abdurrahman b. Mehdi'ye izâfe edilmektedir.³⁰ Bu bilginin oluşturduğu şüphe üzerine yaptığımız araştırmalarda, Abdürrezzâk, Buhârî ve Ebû Dâvûd'un birer, Müslim'in dört, Ahmed b. Hanbel'in altı olmak üzere toplam on üç rivayette hadisin tek cümle halinde ve "Sizden biriniz kardeşine vurduğunda (bazı rivayetlerde "kavga ettiğinde") yüzüne vurmaktan sakınsın" şeklinde nakledildiğini gördük.³¹ Yani bu konudaki rivayetlerin büyük bir kısmı tek cümle halinde gelmekte ve 'sûret'ten bahsetmemektedir. Bu on üç rivayetin üçü Ebû Saîd el-Hudrî'den on tanesi ise Ebû Hüreyre'den nakledilmektedir. Hadisin Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde 'sûret' ifadesi geçmemektedir.³² Dolayısıyla 'yüze vurmamanın yasaklanması' ile 'sûret' kavramının birleştirildiği rivayetler Ebû Hüreyre'ye izâfe edilerek nakledilen rivayetlerdir.

Özetlemek gerekirse bu bağlamın temel cümlesi olan "Kardeşinizin yüzüne (veya "kavga ederken yüze") vurmaktan sakının" ifadesi on üç yerde bu şekilde yani tek cümle olarak, beş yerde "Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır" cümlesiyle birlikte yani iki cümlelik bir hadis şeklinde, üç yerde ise "Allah senin ve sana benzeyenlerin yüzünü çirkinleştirsün, demeyin" cümlesinin de eklenmesiyle üç parçadan müteşekkil bir metin olarak nakledilmiştir. "Kardeşinizin yüzüne (veya "kavga ederken yüze") vurmaktan sakının. Çünkü Allah Âdem'i onun sûretinde yaratmıştır" şeklindeki bir rivayetinde ise ikinci cümleleri yani "Allah Âdem'i onun sûretinde yaratmıştır" ifadesinin senedde adı geçen râvilerden birine (Abdurrahman b. Mehdi) ait olduğuna dikkat çekilmiştir. Yine "Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır" ifadesinin "Allah senin

²⁸ bk. *Müsned*, II, 251, 434.

²⁹ Bu rivayet için bk. *Âcurrî, eş-Şeria*, s. 314.

³⁰ bk. *Müsned*, II, 463.

³¹ bk. *Musannef*, IX, 444; Buhârî, "İtk", 20; Müslim, "Birr", 112-113-114-116; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 40; Ahmed, *Müsned*, II, 313, 327, 347, 449; III, 38, 93,

³² bk. *Musannef*, IX, 444; Ahmed, *Müsned*, III, 38, 93.

ve sana benzeyenlerin yüzünü çirkinleştirsin, demeyin” cümlesiyle beraber nakledildiği bir de mevkuf rivayet vardır.

Hadisin bu farklı rivayetlerini izah açısından akla ihtisar veya takti‘ ihtimalleri gelebilir. Yani hadisin asıl metni, iki veya üç cümleden müteşekkil iken zikredildiği ortama göre bir veya birkaç cümlesi nakledilmiş olabilir. Ancak “Allah Âdem’i kendi sûretinde yarattı” cümlesi “insanın yüzüne vurmayın” şeklindeki yasaklama veya ikazın illetini ortaya koymaktadır. Yani insanın yüzüne vurulmamasının sebebi, ilk insan ve ilk peygamberin de böyle bir sûrete (yüze) sahip olmasıdır. “Yüze vurmayın” cümlesinin tek başına rivayet edilmesi durumunda bu illet, râvi tasarrufu nedeniyle hafzedilmiş olacaktır ki, bu durumda en doğru olanı böyle bir ihtisarin yapılmamasıdır. Şüphesiz bütün râvilerin her zaman çok bilinçli bir şekilde ihtisar yaptığını söyleyemeyiz. Ancak özeldir Sûret hadisi çerçevesinden baktığımızda, “Allah Âdem’i kendi sûretinde yarattı” cümlesinin “Kardeşinizin yüzüne vurmayın” ifadesi ile birlikte zikredilmesi, bazı hadis otoriteleri tarafından da ‘ziyade’ olarak değerlendirilmiştir.³³ Bu durum hadisçilerin bu konudaki asıl metnin tek cümleden yani “Kardeşinizin yüzüne vurmayın” cümlesinden ibâret olduğuna inandıklarını gösterir. Bize göre de ‘yüze vurmanın yasaklanması’ ile ilgili hadisin gerçek şekli “Kardeşinizin yüzüne (veya “kavga ederken yüze”) vurmaktan sakının” cümlesinden ibarettir. “Allah Âdem’i kendi sûretinde yaratmıştır” cümlesi, sahâbî râvi veya daha sonrakiler tarafından, şahit olunan bir olay üzerine izah veya ikaz sadedinde bu asıl cümleye eklenmiş olmalıdır. “Allah senin ve sana benzeyenlerin yüzünü çirkinleştirsin, demeyin” cümlesi ise yine ya sahâbî râvinin veya daha sonraki râvilerden birinin kendi değerlendirmesi olup asıl cümleye idrâc edilmiştir.

Cümle düzeni ve ifade kime ait olursa olsun bu rivayetlerin konumuz açısından önemi, ‘sûret’ kelimesinin ‘vech (insanın yüzü)’ mânasında kullanılmış olmasıdır.

B. Hz. Âdem’in Yaratılış Özellikleri

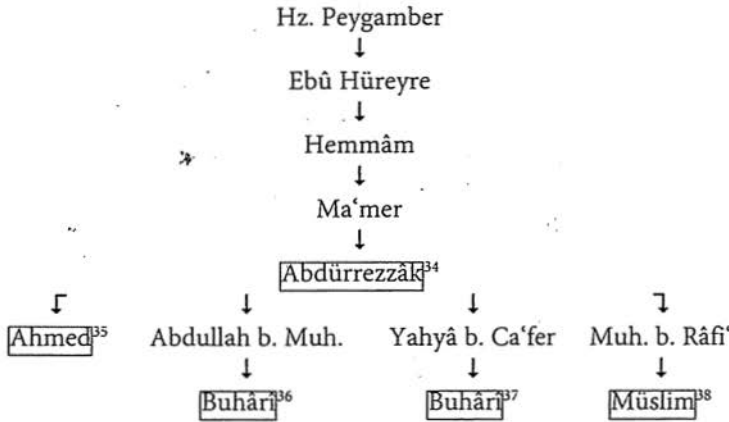
“Allah Âdem’i kendi sûretinde yaratmıştır” cümlesine yer veren bir başka hadiste ise Hz. Âdem’in yaratılışından ve yaratılış özelliklerinden bahsedilir. Bu hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

³³ Meselâ Buhâri şârihleri, yüze vurmanın yasaklanması ile ilgili hadisin şerhinde “Allah Âdem’i kendi sûretinde yarattı” cümlesinin “ziyade” olduğunu söylerler. bk. İbn Hacer el-Askalâni, *Fethu’l-bâri*, V, 229; Bedrüddin el-Aynî, *Umdetu’l-kâri*, Beyrut, ts., XIII, 116. İbn Kuteybe’ye göre “Kardeşinizin yüzüne vurmayın” kısmı “Allah Âdem’i kendi sûretinde yarattı” kısmına daha sonra eklenmiştir. Ona göre bazıları -ki bundan kastı büyük ihtimâlle kelâmcılardır- hadise böyle bir ilâve yapmışlar ve hadisteki “hi” zamirini madrûba yani yüzüne vurulan kişiye hamletmişlerdir. bk. İbn Kuteybe, *Te’vilu muhtelifi’l-hadîs*, s. 219.

خَلَقَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ طَوْلُهُ بِسَعْرُونَ ذِرَاعًا فَلَمَّا خَلَقَهُ قَالَ أَذْهَبَ فَسَلِّمْ عَلَى أَوْلِيكَ النَّفْرَ وَحُمَّ نَفْرًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ جَلُوسًا فَاسْتَمِعَ مَا يُحْيِيُونَكَ فَإِنَّمَا تُحْيِيكَ وَتَجِيءُ ذُرِّيَّتِكَ قَالَ فَذَهَبَ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَقَالُوا السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللهِ قَالَ فَزَادُوهُ وَرَحْمَةُ اللهِ قَالَ فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ وَطَوْلُهُ بِسَعْرُونَ ذِرَاعًا فَلَمَّ يَزُلُ الْخَلْقُ يَنْقُصُ بَعْدَهُ حَتَّى الْآنَ.

"Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır. Uzunluğu altmış zirâdır. Allah onu yaratınca 'Git ve oturan şu meleklerle selâm ver. Selâmı alış şekillerine dikkat et. Çünkü bu senin ve zürriyetinin selâmı olacak' buyurdu. Hz. Âdem gitti ve 'es-selâmü aleyküm' dedi. Melekler de karşılık olarak 'es-selâmü aleyke ve rahmetullahi' dediler. Yani 've rahmetullahi' ibaresini ilâve ettiler. Cennete giren herkes Âdem sûretinde ve altmış zirâ uzunluğunda olacaktır. Ancak daha sonra insanoğlunun boyu günümüze kadar hep kısalagelmıştır."

Müslim'in lafızlarıyla verdiğimiz bu hadis ayrıca Abdürrezzâk'ın *Musannefi*, Buhârî'nin *Sahih*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de yer almaktadır. Abdürrezzâk ile Ahmed b. Hanbel'in naklettikleri metin, Müslim rivayetine çok yakındır. Ancak daha sonra da değineceğimiz üzere Buhârî metinleri, buna göre bazı farklılıklar gösterir. Hadise yer veren bu müelliflerin senedleri şu şekildedir:

Bilindiği üzere 'Ebû Hüreyre-Hemmâm-Ma'mer-Abdürrezzâk' senedi, Ebû Hüreyre'nin, talebesi Hemmâm b. Münebbih'e yazdığı hadis sahifesinin (*es-Sahifetü's-sahîha*) rivayet senedir.³⁹ Nitekim Ahmed b. Hanbel hadisi,

³⁴ *Musannef*, X, 384 (19435 no'lu hadis).

³⁵ *Müsned*, II, 315.

³⁶ Buhârî, "Enbiyâ", 1.

³⁷ Buhârî, "İsti'zân", 1.

³⁸ Müslim, "Cennet", 28.

³⁹ Bu sahife Muhammed Hamidullah tarafından geniş notlar ilâvesiyle neşredilmiş ve M. Ragıb İmâmoğlu (Ankara 1966), Talat Koçyiğit (Ankara 1967) ve Kemâl Kuşçu (İstanbul 1967) tarafından Türkçe'ye çevrilip yayımlanmıştır. Bu sahifenin Dr. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib tarafından "*Sahifetü*

Müsned'ine tamamını aldığı bu sahîfe içerisinde doğrudan Abdürrezzâk'tan; Müslim ise yine bu sahîfeden olduğuna delâlet eden lafızlarla⁴⁰ hocası Muhammed b. Râfi'den nakletmiştir. Buhârî ise her iki rivayetinde de sahîfede bulunan hadislerden olduğuna delâlet edecek bir vurgu yapmaz.⁴¹

Muhteva açısından bakıldığında ise hadisin; (a) Âdem'in kendi sûretinde yaratılmış olması, (b) Altmış zirâ uzunluğunda yaratıldığı, (c) Selâmlaşmayı öğrenmesi, (d) Cennete girenlerin Âdem sûretinde ve altmış zirâ uzunluğunda olacağı, (e) İnsanların boyunun zaman içinde kısalması şeklinde beş konuda bilgi içerdiği görülür. Bu cümlelerden bir kısmı, daha sonra geniş şekilde açıklanacağı üzere, *Tevrât*'ta veya İsrâîlî kaynaklarda da yer almaktadır. Bu sebeple daha sahâbe döneminden başlamak üzere hadis hakkında çok farklı değerlendirmeler yapılmıştır.

III. HADİSİN MUHTEVASI

Bazı kaynaklarda yer alan bilgiler, hadis (veya ihtiva ettiği mâna) ile ilgili değerlendirmelerin daha sahâbe döneminde başladığını göstermektedir. Meselâ Hz. Ali'ye (40/661) göre "Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır" cümlesi Ehl-i kitâb'a ait olup şirk ifade etmektedir.⁴² Yine İmâm Mâlik'e (ö.179/795) "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı" hadisi sorulunca şiddetle reddetmiş ve böyle şeylerden bahsedilmesini yasaklamıştır. "Ama ilim ehlinde bazıları bunu rivayet ediyorlar!" denilince "kim onlar?" diye sormuş ve "Muhammed b. Aclân Ebü'z-Zinâd'dan rivayet ediyor" cevabını almıştı. Bunun üzerine "İbn Aclân böyle şeylerden anlamaz, o âlim de değildir" demiştir.⁴³

Hemmâm b. Münebbîh an Ebi Hüreyre" ismiyle yapılmış tahkikli bir baskısı da bulunmaktadır (Kahire 1985).

⁴⁰ Müslim'in naklettiği bu hadisin senedinde yer alan Hemmâm, *هَذَا مَا حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ أَحَادِيثَ مِنْهَا* (Bu, Ebü Hüreyre'nin bize Hz. Peygamber'den naklettiği hadisler içinde yer almaktadır) demektedir.

⁴¹ Buhârî'nin Abdullah b. Muhammed isimli hocası "el-Müsnedi" lakabıyla anılmaktadır. Bu lakabın ona, Mâverâünnehir bölgesindeki şahâbi müsnedlerini ilk toplayan kişi olması sebebiyle verildiği ifade edilmektedir (bk. İbn Hacer, *Tezhib*, VI, 10). Ancak öyle anlaşılıyor ki Buhârî, hadisi hocalarından nakletmeyi tercih etmektedir. Nitekim Fuat Sezgin, Buhârî ve Müslim'in bu sahîfeden hadis nakli konusunda şunları söylemektedir: "Buhârî ve Müslim'in mezkûr *Sahîfe*'nin büyük bir kısmını iktibas ettikleri anlaşılıyor. Müslim'in ekseriyetle ilk kaynağına müracaat etmiş olmasına mukabil Buhârî umumiyetle ondan iktibas eden şeyhleri vasıtasıyla faydalanmıştır". bk. *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul 1956, s. 272. Aynı tesbit için ayrıca bk. a.g.e., 67.

⁴² Hz. Ali'ye askerleri içinden bir grubun Allah'ın zâtı hakkındaki sözlerinde ifrata kaçıp teşbihe düştükleri bilgisi ulaşmıştı. Bunun üzerine o askerlerine Allah'ı kendilerine benzetenlerden uzak durmalarını söyledi. "Allah'ı nasıl kendilerine benzetiyorlar?" diye sorulunca 'Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır' diyen Ehl-i kitâb'ın dediğini diyorlar. Halbuki Allah Teâlâ şöyleediklerinden ve O'na ortak koştukları şeylerden münezzehtir. Bilakis O tek Allah'tır, Hiçbir şey O'na benzemez" demiştir. Bu rivayet için bk. Rabî b. Habîb, *Müsnedü'r-Rabî*, Kahire 1349, III, 28.

⁴³ Bu haber için bk. Ukaylî, *Kitâbü'd-Duafâi'l-kebir*, Beyrut, ts., II, 251-252; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut 1985, V, 450.

İmâm Mâlik'in tepkisinin râviye mi yoksa hadisin muhtevasına mı olduğu tam anlaşılammaktadır. Ancak muhtemelen, hakkında diğer münekkitler tarafından yöneltilmiş ciddi bir tenkide rastlamadığımız⁴⁴ İbn Aclân için söylediği "böyle şeylerden anlamaz, zaten âlim de değildir" ifadesi, râvinin rivayet ehliyetinden ziyade hadisin muhtevasına delâlet ediyor olmalıdır. Hz. Ali ve İmâm Mâlik'in tenkit ettikleri metnin, tek cümleden müteşekkil ve dolayısıyla bağlamsız bir metin olduğuna dikkat etmek gerekir. Ancak meselâ İbn Abbâs'a (ö.68/687) Ebû Hüreyre'nin (ö.59/679) "Allah Âdem'i kendi sûretinde ve altmış zirâ uzunluğunda yaratmıştır" dediği nakledilince "Ebû Hüreyre doğru söylemiş. Allah Âdem'i kendi ilmindeki sûreti üzere yaratmış, bunu daha sonra başka bir sûrete çevirmemiştir" demiştir.⁴⁵ İbn Abbâs'ın değerlendirdiği bu metinde ise, Hz. Âdem'in sûreti ile birlikte altmış zirâ uzunluğundaki boya da işaret edildiğine dikkat edilmelidir.

Günümüzde, sahâbî râvi Ebû Hüreyre⁴⁶ ve onun râvisi Hemmâm b. Münebbih⁴⁷ hakkındaki bazı şüpheler ile ilk iki cümlesi olan "Allah Âdem'i

⁴⁴ Muhammed b. Aclân (ö.148/764) hakkında geniş bilgi için bkz Zehebi, *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, Beyrut, ts., III, 645-647; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, Beyrut 1326, IX, 341-342. İmâm Mâlik'in az olmakla birlikte Muhammed b. Aclân'dan rivayette bulunduğu kaydedilmektedir.

⁴⁵ Rivayet için bk. Rabi' b. Habib, *Müsned*, III, 23.

⁴⁶ Hadisin İsrâiliyyat ile ilişkisi noktasında öne çıkartılan en önemli bilgi, Ebû Hüreyre'nin başta Kâ'b el-Ahbâr ve Abdullah b. Selâm olmak üzere, diğer dinlere mensup iken müslüman olmuş zatlarla olan ilişkisidir. Ebû Hüreyre'nin zaman zaman bu zatlarla bir araya gelip bilgi alış-verişinde bulunduğu rivayet edilir. Nitekim bu ilişkiler neticesinde Kâ'b'in Ebû Hüreyre hakkında "Tevrât'ı okumayanlar içinde Ebû Hüreyre kadar ona âşina olan birini görmedim" dediği nakledilir (bk. Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, Mekke 1374, I, 36; a.m.f., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, II, 606). Ancak bu rivayete "haberini kuvvet derecesini bilemiyoruz. Kaldı ki *Tevrât*'ı bilmesi ile ondan nakilde bulunması ayrı şeylerdir" şeklinde itirazda bulunulmuştur (bk. Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara, ts. s. 30). Başta Buhârî olmak üzere bazı münekkitler Ebû Hüreyre'nin, İsrâilî rivayet kaynağı olan bu gibi zatlarla yaptığı bilgi alışverişlerinde bazı 'izâfe' hataları yaptığını tesbit etmişlerdir. Buna göre Ebû Hüreyre, meselâ Kâ'b el-Ahbâr'dan aldığı bazı bilgileri yanlışlıkla Hz. Peygamber'e izâfe etmiştir (bk. Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, Beyrut, ts., I, 413-414; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut 1966, I, 17. Ancak İsrâilî rivayetlerin yanlışlıkla İslâmî olanlarla karışması hususunda tüm sorumluluğun Ebû Hüreyre'ye ait olmadığına delâlet eden bazı rivayetler de vardır. Nitekim Ebû Hüreyre ilim halkaları teşkil eder, hem Hz. Peygamber'den hem de Kâ'b el-Ahbâr'dan nakillerde bulunurdu. Kalkıp gidince orada bulunanlardan bazıları Hz. Peygamber'in sözlerini Kâ'b'a, Kâ'b'in sözlerini de Hz. Peygamber'e izâfe ile rivayet ederlerdi (bk. Zehebi, *Siyer*, II, 606; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 109).

⁴⁷ Hemmâm b. Münebbih (ö.101/179) hakkındaki şüpheler daha ziyade ağabeyi Vehb b. Münebbih (ö.110/728) ile ilgilidir. Vehb 'Ehl-i kitâba dair çok şey bilen ve bütün dikkatini bu yöne sarfeden' birisi olarak tavsif edilmiş, İsrâilî rivayetlerle meşhur bir râvidir (hakkında geniş bilgi için bk. Zehebi, *Mizân*, IV, 352; a.m.f., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 101). Hemmâm'ın, kardeşinin bu birikiminden ne derecede istifade ettiği ve bunları İslâmî rivayetlerle karıştırıp karıştırmadığına şüphe ile yaklaşan ilim adamları vardır. Ancak görebildiğimiz kadarıyla Hemmâm, münekkitlerin "güvenilir" olduğu konusunda hemfikir olduğu bir hadis âlimidir. Hocaları ve öğrencileri sayılırken, ağabeyi Vehb'in kendisinden rivayete bulunduğuna değinilmiş fakat kendisinin ondan hadis naklettiği

ken di sûretinde yaratmıştır” ve “Uzunluğu altmış zirâ idi” ifadelerinin İsrâilî kaynaklarda da yer alışı nedeniyle, hadisin İsrâilîyyat’tan olduęu⁴⁸ veya olabileceęi⁴⁹ yönündeki değerlendirmeler yanında, böyle benzerliklerin mutlaka bu mânaya gelmeyeceği sonucuna ulaşan araştırmalar da vardır.⁵⁰ Hem İsrâilî kaynaklarla olan benzerliği noktasında âdiyyeti hem de doğru anlaşılması ve yorumlanması açısından hadisin içerdiği bilgilerin başka rivayetlerde de yer alıp almadığının ortaya çıkarılması faydalı olacaktır. Yukarıda da ifade edildiği üzere hadisin içerdiği konular şunlardır:

1. Allah’ın Âdemi Kendi Sûretinde Yaratmış Olması

Hadisin birinci cümlesi olan “Allah Âdem’i kendi sûretinde yarattı” ifadesinin İsrâilîyyat’la ilişkisi noktasında, *Tevrât*’ın ‘yaratılış’tan bahseden Tekvîn bölümünde yer alan “Tanrı ‘İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım’ dedi... Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Böylece insan Tanrı suretinde yaratılmış oldu. Tanrı insanı yarattığında onu kendine benzer kıldı”⁵¹ gibi cümleleri dikkat çekmektedir.

bilgi verilmemiştir. Hemmâm b. Münebbih hakkında geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Kemâl Sandıkçı, “Hemmâm b. Münebbih”, *DİA*, XVII, 189.

⁴⁸ Bu konuda bk. İ. Hakkı Ünal, “Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i Anlamak”, *İslâmî Araştırmalar*, X/1-3, Ankara 1997 (Hadis-Sünnet Özel Sayısı), s. 53. Ünal’a göre “bu rivayet Yahudi esâtirinden kaynaklanan ve bu esâtiri bilen müslüman râviler tarafından nakledilerek Hz. Peygamber’e isnâd edilen bir haberdır.” Ünal bir başka yerde de “Rivayetimizin kaynağının İsrâilîyyât olduğu anlaşıldığına göre geriye bu haberin kim veya kimler tarafından Hz. Peygamber’e dayandırıldığı üzerinde durmak gerekir” demektedir. Ünal’a göre “rivayetin daha sonraki bir dönemde başına eklenen bir isnad zinciriyle Hz. Peygamber’e dayandırılmış olması da mümkündür”. Hadisin İsrâilîyyat’tan olduğu yönündeki iddialar için ayrıca bk. Mahmud Ebü Reyve, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması* (ev. Muharrem Tan), İstanbul 1988, s. 229. Oryantalistler de genellikle bu hadisin İsrâilî olduğu kanaatindedir. Meselâ William Montgomery Watt, “Created in His Image: A Study of Islamic Theology” isimli bir makâlesinde, *Tekvîn*’de yer alan “Tanrı’nın insanı kendi sûretinde yarattığı” fikrinin İslâm’a sokulması yönünde bazı teşebbüslerden bahsetmektedir. Ona göre bir müslüman, muhtemelen Yahudilik veya Hıristiyanlık geçmişi bulunan bir başka müslümandan (bir mühtediden), Hz. Peygamber’in “Allah Âdem’i kendi sûretinde yarattı” dediğini nakletmişi, böylece hadisleşen bu ifade daha sonra hadis literatürüne geçmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bk. W. M. Watt, *Early Islam, Collected Articles*, Edinburgh 1990, s. 94-100. Oryantalistlerin İslâm ve hadis hakkındaki düşüncelerinin arkaplanını da yansıtması açısından önem taşıyan bu makale tarafımızdan tenkitli bir tercemesiyle yayınlanacaktır.

⁴⁹ Bu konuda bk. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara 2000, s. 87. Yıldırım’a göre aynı ifadelerin *Tevrât*’ta da geçmesi sebebiyle hadis hakkında ihtiyatlı olmakta fayda vardır.

⁵⁰ Hadisin İsrâilîyyat’tan olamayacağı yönünde bazı değerlendirmeler için meselâ bk. Özcan Hıdır, *İsrâilîyyât-Hadis İlişkisi (Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları)* (doktora tezi, İstanbul 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 350-354. Özcan Hıdır bu çalışmasında hadisin “yüze vurmadan sakundurma” bağlamındaki rivayetini esas almıştır. Ancak ‘Allah Âdem’i kendi sûretinde yaratmıştır’ ifadesi bu bağlamda ziyade kapsamındadır.

⁵¹ bk. Tekvîn, 1/26-27; 5/1.

Bu cümlelerin hadis kaynaklarındaki rivayeti açısından önemli olan husus ise, bazı rivayetlerinde yer almamasıdır. Nitekim Buhârî'nin, Abdullah b. Muhammed isimli hocasından naklettiği rivayet, "خَلَقَ اللهُ آدَمَ وَطَوَّلَهُ بِسُورَةِ زَاغَا..." (Allah Âdem'i altmış zirâ uzunluğunda yarattı) şeklinde başlamakta yani "عَلَى طُورَيْه" ifadesine yer vermemektedir.⁵² Bu konuyla ilgili olarak Ebû Hüreyre'nin kendi sözü (mevkuf) olarak nakledilen "خَلَقَ اللهُ آدَمَ عَلَى طُورَيْه وَهُوَ بِسُورَةِ زَاغَا" şeklinde bir rivayet de vardır.⁵³

2. Hz. Âdem'in Altmış Zirâ Uzunluğunda Yaratılmış Olması

Bu hususun dile getirildiği en önemli hadis sûret hadisi'dir. Ayrıca, zikredilmemiş olmakla birlikte Ahmed b. Hanbel'in bir rivayeti de bu bağlamı düşündürmektedir. Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den naklettiği bu rivayet, "Âdem'in boyu altmış, eni ise yedi zirâ idi" şeklindedir.⁵⁴ Ayrıca İbn Abbâs'ın kendi sözü (mevkuf) olarak gelen ve 'altmış zirâ uzunluğunda yedi zirâ enindeki Âdem'den bahseden rivayetler de vardır.⁵⁵ Yine yukarıda da geçtiği üzere, Ebû Hüreyre'nin kendi sözü (mevkuf) olarak nakledilen bir haberde 'Âdem'in altmış zirâ uzunluğunda yaratıldığından' bahsedilmektedir.⁵⁶

3. Âdem'in Selâmlaşmayı Öğrenmesi

Hadisi İsrâîlî rivayetlerden ayıran ve ona 'İslâmî' bir özellik kazandıran en önemli kısım burasıdır. Âdem'in selâmlaşmayı öğrenmesi ile ilgili bu bilgiler, 'ilk insanın yaratılışı'ndan bahseden ve yine Ebû Hüreyre'den gelen başka hadislerde de söz konusu edilmektedir. Meselâ 'Allah'ın Âdem'i, toprağın tekâmül etmiş evrelerinin ardından yarattığını' belirten hadiste ifade edildiğine göre Âdem yine Allah'ın sevki ile meleklerle gitmiş, onlara selâm vermiş ve selâmı alış şekillerini Allah'a aktarmıştır. Bunun üzerine Allah "İşte bu, senin ve zürriyyetinin selâmıdır" buyurmuştur.⁵⁷ Yine Ebû Hüreyre'den gelen ve Âdem'in yaratılışından bahseden bir başka rivayet de şu şekildedir:

⁵² bk. Buhârî, "Enbiyâ", 1.

⁵³ Bu rivayet için bk. Rabî b. Habîb, *Müsned*, III, 23.

⁵⁴ bk. Ahmed, *Müsned*, II, 535. Bu hadisin senedinde yer alan Ali b. Zeyd (ö.131/748) âmâ olarak doğmuş, ömrünün sonlarına doğru da ihtilâta uğramıştır. Bu sebeple hadisler üzerinde bazı değişiklikler (kalb) yaptığı nakledilmiştir. Ayrıca Râfîzi olduğu da söylenmektedir. Hakkında 'zayıf, gevşek, o kadar sağlam değildir, değeri yoktur, ihticâc edilmez, her hususta zayıftır, başkalarının mevkuf rivayet ettiğini merfû olarak rivayet eder' şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır (bk. Zehbî, *Mizân*, III, 127-128; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 322-324).

⁵⁵ bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 55.

⁵⁶ Bu rivayet için bk. Rabî b. Habîb, *Müsned*, III, 23.

⁵⁷ Bu rivayet için bk. Ali b. Ebû Bekir El-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, Beyrut 1982, VIII, 197. Heysemî'nin ifadesine göre bu haberin senedinde yer alan İsmâil b. Râfî, cumhûr tarafından 'zayıf' olarak nitelendirilmiştir. Hadis için ayrıca bk. İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-âliye*, Küveyt 1972, III, 270-271.

"Allah Âdem'i yaratıp ruh üfleyince (Âdem) aksırdı ve 'elhamdülillâh' dedi. Bunun üzerine Allah da 'rahimekellâh' buyurdu. Allah sözüne devamla 'Ey Âdem! Şurada oturan meleklerle git ve onlara 'esselâmü aleyküm' de' dedi. Âdem gitti ve meleklerle selâm verdi. Melekler 've aleykesselâm ve rahmetullah' dediler. Âdem durumu Allah'a bildirdi. Allah da 'İşte bu senin ve evlâdının selâmıdır' buyurdu..."⁵⁸

Bu hadislerde yer alan bilgiler, hem Kur'an'da⁵⁹ hem de diğer hadislerde⁶⁰ geçen selâmlaşma âdâbına dair bilgilerle uyum arz etmektedir. Ayrıca yahudilerin, müslümanların birbirlerine karşı kullandıkları dua mânası içeren bu ifadeyi kıskandıklarına dair rivayetler vardır.⁶¹ Dolayısıyla hadisin en azından bu kısmının İsrâîlî olmaması gerekir.

4. Cennetliklerin Cennete Hz. Âdem Sûretinde ve Boyunda Gireceği

Sûret hadisinde geçen bu hususa işaret eden çok sayıda hadis vardır. Ancak sûret hadisinin her iki Buhârî rivayetinde de bu kısım "كُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى سُورَةِ آدَمَ" (Cennete girecekler Âdem sûretinde olacaktır) şeklinde olup 'altmış zirâ uzunluğundaki boy'dan bahsedilmemektedir. Sadece hadisin başında Âdem'in yaratılış özelliğinden bahisle bu rakam zikredilir.⁶²

Cennetliklerin cennete Hz. Âdem sûretinde ve boyunda gireceğine delâlet eden bir başka hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ أَوَّلَ زُمْرَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ عَلَى سُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ عَلَى أَشَدِّ حُزْبٍ دُرِّيٍّ فِي السَّمَاءِ إِضَاءَةً لَا يَبُولُونَ وَلَا يَتَغَوَّطُونَ وَلَا يَنْتَفِلُونَ وَلَا يَنْتَحِطُونَ أَنْشَاطُهُمُ الذَّهَبُ وَرَشْحُهُمُ الْمِسْكُ وَمَجَابِرُهُمُ الْأَلْوَةُ الْأَنْجُوجُ عَوْدُ الطَّيِّبِ وَأَزْوَاجُهُمُ الْحُورُ الْعِينُ عَلَى خَلْقِ رَجُلٍ وَاجِدٍ عَلَى سُورَةِ أَبِيهِمْ آدَمَ يَسْتَوْنَ إِذَا عَا فِي السَّمَاءِ

"Cennete ilk girecekler on dördündeki ay sûretine sahip olacaklardır. Onları takip edenler ise gökteki en parlak yıldız sûretindedir. Orada tuvalet ihtiyaçları yoktur. Tükrük ve sümük de çıkarmazlar. Tarakları altından, terleri misikten, buhurdanlıkları inciden, eşleri hürilerdendir. Bir tek adam (yani) semâda, altmış zirâ boyundaki Âdem sûretinde olacaklardır."

Buhârî'nin lafızlarıyla verdiğimiz bu rivayet küçük bazı farklılıklarla Müslim, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından da nakledilmektedir.⁶³ Müslim bu

⁵⁸ Hadis için bk. Tirmizî, "Tefsîr", 95. Tirmizî bu hadisi, 'hasen-garib' değerlendirmesi ile nakletmektedir.

⁵⁹ Nitekim Allah Teâlâ "Birisine size selâm verdiğinde, siz ondan daha güzeli ile karşılık verin veya aynı ile mukabelede bulunun" buyurur (en-Nisâ 4/86).

⁶⁰ Bazı rivayetlerden anlaşıldığına göre 'es-selâmü aleyküm' lafzıyla selâmlaşma, müslümanlara hasır. Nitekim Ebû Zer el-Gifârî, İslâm'ın selâmını ilk telaffuz edenin kendisi olduğunu haber vermektedir. Buna göre Ebû Zerr Hz. Peygamber ile ilk defa karşılaştığında "es-selâmü aleyke -ya Resûlallah" demiş, O da 've aleyke's-selâm ve rahmetullah' şeklinde mukabelede bulunmuştur (bk. Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 132; Ahmed, *Müsned*, V, 175; Dârimî, "İsti'zân", 11).

⁶¹ Nitekim Hz. Peygamber "Yahudiler sizi hiçbir hususta, selâmlaşmanız ve (Fâtıha sûresinin sonunda) âmin demeniz kadar kıskanmazlar" buyurur (bk. İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 14). Bu kıskançlığın bir neticesi olarak müslümanlarla karşılaştıklarında ifadeyi bedduaya çevirerek "es-sâmu aleyke" şeklinde telaffuz etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de "ve aleyküm" şeklinde mukabele etmiştir (Buhârî, "Cihâd", 98, "İsti'zân", 22).

⁶² Buhârî, "İsti'zân", 1, "Enbiyâ", 1.

⁶³ Buhârî, "Enbiyâ" 1; Müslim, "Cennet", 15; İbn Mâce, "Zühd", 39; Ahmed, *Müsned*, II, 231, 253.

rivayeti Kuteybe b. Saîd isimli hocasından almıştır. Ancak Müslim bu hadisi, Ebû Küreyb ve İbn Ebû Şeybe'den de almış ve birleştirerek nakletmiştir. Bu rivayetin son kısmı “عَلَى خُلُقِي رَجُلٌ وَاحِدٌ عَلَى طُولِ أَبِيهِمْ آدَمَ بَشَرُونَ ذَرَاغًا” (bir tek kişinin altmış zirâ uzunluğundaki babaları Âdem'in ahlâkı üzere olacaktırlar) şeklindedir. Görüldüğü gibi burada 'yaratılış (halk)' ve 'ahlâk (huluk)' ile 'boy (tûl)' ve 'şekil (sûret)' kelimeleri birbirleri yerine kullanılmıştır. Nitekim Müslim hadisin hemen arkasından hocalarının birbirlerine göre farklılıklarına da dikkat çekmekte ve şöyle demektedir: “قَالَ أَبُو كُرَيْبٍ عَلَى خُلُقِي رَجُلٌ وَاحِدٌ وَ قَالَ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ عَلَى ” (Ebû Küreyb “alâ halki raculin”, İbn Ebû Şeybe de “alâ sûreti ebîhim” ifadeleri ile nakletti). Özellikle İbn Ebû Şeybe'nin rivayet lafızları konumuz açısından önem arz etmektedir. Buna göre hadisin son kısmı bir önceki Buhârî rivayetinde de olduğu gibi 'babaları Âdem sûretinde altmış zirâ uzunluğunda' şeklindedir. Ahmed b. Hanbel rivayetinde de 'tûl' kelimesi, 'Âdem'in sûreti'nin açıklaması konumundadır. Bu rivayet “عَلَى خُلُقِي رَجُلٌ وَاحِدٌ عَلَى صُورَةِ أَبِيهِمْ آدَمَ فِي طُولِ بَشَرِينَ ” (Cennete, bir tek adamın yaratılışına göre, altmış zirâ uzunluğundaki babaları Âdem sûretine göre gireceklerdir) şeklindedir.⁶⁴

Ayrıca *يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِسْمِهِمُ* (Bütün insanları önderleriyle birlikte çağıracağız-günümüz günü hatırla)⁶⁵ âyetinin tefsiriyle ilgili olarak Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den naklettiği uzunca bir hadisin konumuzla ilgili kısımları şu şekildedir:

عَنْ الثَّيْبِيِّ ضَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِسْمِهِمْ قَالَ يَنْدَعُو أَخْلَهُمْ فَيُغَطَّى كِتَابُهُ بِبَشَرِهِ وَيُنَادَى لَهُ فِي جَنْبِهِ بَشَرُونَ ذَرَاغًا عَلَى صُورَةِ آدَمَ...
 وَأَمَّا الْكَافِرُ فَيُنَادَى وَجْهَهُ وَيُنَادَى لَهُ فِي جَنْبِهِ بَشَرُونَ ذَرَاغًا عَلَى صُورَةِ آدَمَ...⁶⁶

“Kıyamet günü) mümin kul huzura çağrılır, kitabı sağdan verilir, vücudu altmış zirâa uzatılır... Kâfirin yüzü ise simsiyah kesilir, boyu yine Hz. Âdem gibi altmış zirâa uzatılır...”⁶⁶

Sadece cennetliklerin değil bütün insanların kıyamet günü hangi hal üzere olacaklarını ifade eden bu hadiste de 'altmış zirâ uzunluğundaki boy', 'Hz. Âdem'in sûreti' ile ilişkilendirilmiştir.

'Altmış zirâ' ifadesinin Hz. Âdem'le ilişkilendirildiği bazı rivayetler ise onun 'cennetten dünyaya indirildikten sonra sahip olduğu boya' delâlet etmektedir. Bunlar daha ziyade tefsirlerde yer alan mevkuf ve maktû rivayetlerdir. Meselâ Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre; “Âdem, Hind bölgesine indirildiğinde başı gökyüzüne kadar uzanıyordu. Melekler (bazı rivayetlerde yeryüzü) Allah'a şikâyette bulundu. Bunun üzerine Allah elini Âdem'in başının üzerine koydu ve onu yetmiş zirâa indirdi.” İbn Abbas'tan yine mevkuf olarak nakledilen benzer bir rivayet de aynı şekilde başlamakta fakat “...Allah onu

⁶⁴ bk. Ahmed, *Müsned*, II, 231, 253.

⁶⁵ el-İsrâ 17/71.

⁶⁶ Bu rivayet için bk. Tirmizî, “Tefsir”, 18. Bu hadisi Tirmizî, “hasen-garib” değerlendirmesi ile nakletmektedir.

altmış zirâ boyuna ve yedi zirâ enine getirdi” şeklinde sona ermektedir. Benzer bir rivayet Katâde’nin kendi sözü (maktû) olarak da nakledilir.⁶⁷

Hiz. Âdem’in boyunun dünyaya indirilince kısaltıldığına dair bilgiler İsrâîlî rivayetlerde de yer almaktadır. Nitekim bazı *Tevrât* tefsirlerine göre Âdem’in boyu o kadar uzundur ki melekler ondan korkarlar. Bunun üzerine Allah Teâlâ elini Âdem’in başının üstüne koyar ve yüz zirâa kadar indirir. İşte bu bilgi benzerliğinden dolayı bazı ilim adamları, Sûret hadisi ile İsrâîlî malzeme arasında ilişki kurmaktadır.⁶⁸ Ancak hem Sûret hadisinde hem de hadis kaynaklarının bu bağlamda zikrettiği diğer hadislerde geçen ‘altmış zirâ’ ifadelerinin, Hiz. Âdem’in ya yaratılış keyfiyeti ya da cennetteki hali ile ilgili olduğu görülmektedir. Nitekim bazı hadislerde Âdem’in bu özelliğinden bahsedildikten sonra ‘في السماء’ (semâda) kaydı konulur.⁶⁹ İsrâîlî kaynaklar ise onun dünyadaki halinden bahseder. Bu konuda İsrâîlî bilgilerle benzerlik arz eden kaynaklar, hadis kaynakları olmayıp daha ziyade (İslâmî) tefsirlerdir ki bunlarda yer alan rivayet malzemesinin sıhhatine pek dikkat edilmediği bilinmektedir. Dolayısıyla bu açıdan, Sûret hadisi ile İsrâîlî malzeme arasında bir benzerlik kurulması doğru görünmemektedir.

Ayrıca görebildiğimiz kadarıyla ‘altmış’ rakamının ilginç bir özelliği vardır. Bu sayı hadislerde genelde ‘çokluktan’ veya ‘uzunluktan kinaye’ olarak kullanılmaktadır. Meselâ “...Yemin olsun ki sizden birinizin savaş saflarında yer alması altmış sene namaz kılmasından daha hayırlıdır”,⁷⁰ “İmân altmış küsur şubeden oluşur”,⁷¹ “Cennette altmış mil genişliğinde inciden bir köşk vardır...”⁷² gibi rivayetler buna örnek verilebilir. Hadiste kastedilen şey muhtemelen ‘Âdem’in günümüzün insanına göre uzun bir boya sahip olduğu’dur. Nitekim Hiz. Peygamber’in herhangi bir rakam zikretmeksizin yaptığı ‘oldukça uzun boylu Âdem’ tasvirleri de vardır. Nitekim Übeyy b. Kâ’b’ın naklettiğine göre Hiz. Peygamber “Allah Âdem’i bir hurma ağacı gibi uzun boylu ve çok saçlı yaratmıştır” buyurur.⁷³

5. İnsanların Boyunun Zaman İçinde Kısalması

Genelde insan neslinin özelde ise Hiz. Âdem’in tarih içinde böyle bir değişikliğe uğradığına delâlet eden ne Hiz. Peygamber’e ait (merfû) ne de sahâbe (mevkuf) ve tâbîine ait (maktû) başka bir bilgi tesbit edebildik.

⁶⁷ Bu rivayetler için bk. Taberî, *Tefsîr*, Mısır 1968, XVII, 142; Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, I, 55; IV, 353.

⁶⁸ Bu konuda geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Ünal, “Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hiz. Peygamber’i Anlamak”, s. 52-53.

⁶⁹ Meselâ bk. Buhârî, “Enbiyâ” I; Müslim, “Cennet”, 15.

⁷⁰ Ahmed, *Müsned*, V, 266.

⁷¹ Buhârî, “İmân”, 3; Müslim, “İmân”, 35; Tirmizî, “İmân”, 6; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 15; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9; Ahmed, *Müsned*, II, 414.

⁷² Buhârî, “Tefsîr”, 55/2.

⁷³ Bu rivayet için bk. *Tefsîru’l-Hasan el-Basrî* (Nşr. Muhammed Abdürrahim), Mısır 1992, I, 87.

Sûret hadisinin 1., 2. ve 4. cümleleri yanında konu ile ilgili diğer sahih rivayetler birlikte değerlendirildiğinde Hz. Âdem'in altmış zirâ uzunluğunda yaratıldığı, cennete yine bu şekilde gireceği anlaşılır. Bu durumda Hz. Âdem'in dünyaya gönderildiğinde günümüz insanının boyutlarına sahip olduğunu düşünmemizde dinî deliller ve rivayetler açısından bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak bu izah ile zımnen, Âdem'in cennetten dünyaya gönderilirken bir sûret değişikliğine maruz kaldığı ifade edilmiş olur ki daha sahâbe döneminden başlamak üzere bu düşünceye karşı çıkmıştır.⁷⁴ Nitekim İbn Abbas'a (ö.68/687) Ebû Hüreyre'nin (ö.59/679) "Allah Âdem'i kendi sûretinde ve altmış zirâ uzunluğunda yaratmıştır" dediği nakledilince "Ebû Hüreyre doğru söylemiş; Allah Âdemi kendi ilmindeki sûreti üzere yaratmış, bunu daha sonra başka bir sûrete çevirmemiştir" demiştir.⁷⁵ Müslümanların böyle bir düşünceyi, Âdem'in cennetten çıkarıldıktan sonra sûreten bazı değişikliklere uğradığını iddia eden Ehl-i kitâb'a⁷⁶ karşı geliştirdiği anlaşılmaktadır. Ehl-i kitâb'ın bu inancı Âdem ile Havvâ'nın cennette işledikleri suç (yasak ağacın meyvesinden yemeleri) yani 'aslî günah' ile ilgilidir.⁷⁷ İşte müslümanların, başta yahudiler ve hıristiyanlar olmak üzere, bu düşünceyi savunanlarla daha ilk dönemlerden başlamak üzere, bir tartışmaya girdikleri anlaşılmaktadır. Zira ilk insanın işlediği bir hata sebebiyle sonra gelecek bütün insan neslinin günahkâr olduğu düşüncesi, her insanın tertemiz bir tabiatta (fitrat) doğduğunu⁷⁸ ve suçun ferdiliğini⁷⁹ savunan İslâm öğretilerine ters düşmektedir. Nitekim Hz. Âdem'in yaşadığı bu sürece değinen Kur'an, bu davranışında bir kasıt bulunmadığını ifade eder.⁸⁰ Kur'an'da, yaptığı hata sebebiyle Hz. Âdem'in sûreti yani hayat tarzında birtakım değişiklikler olduğundan bahsedilmişse de, sûretinde herhangi bir değişim olup olmadığını gündeme getirilmez.⁸¹ Dolayısıyla

⁷⁴ bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, s. 220; İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadis*, s. 14; Beyhakî, *Kitâbu'l-Esmâ ve's-sıfat*, s. 370; Ebû'l-Mu'in en-Nesefî, *Tebziratü'l-edille*, I, 132; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, IX, 3.

⁷⁵ Rivayet için bk. Rabi' b. Habîb, *Müsned*, III, 23.

⁷⁶ Özellikle yahudilerin "Âdem'deki sûret değişikliği" konusundaki inancı hakkında bk. el-Batalyevsî, Abdullah b. Muhammed, *el-İnsâf fi't-tenbih ala'l-meâni ve'l-esbâb*, Dımaşk 1983, s. 181.

⁷⁷ Bu konuda geniş bilgi ve kaynaklar için bk. İsmail Taşpınar, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı* (doktora tezi, 2003), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 227. Aslı günah konusunda ilk yorum yapanın Pavlus olduğu, ancak bu yorumun *Tevrât*'tan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Günay Tümer, "Aslı Günah", *DİA*, III, 496-497.

⁷⁸ Bu konuda bk. İmâm Mâlik, *el-Muvatta'*, "Cenâiz" 52; Ahmed, *Müsned*, II, 233, 275; Buhârî, "Cenâiz", 92, Tirmizî, "Kader", 5.

⁷⁹ bk. el-En'âm 6/164.

⁸⁰ Kur'an bu konuyla ilgili olarak "Andolsun biz bundan evvel Âdem'e de emrettik. Fakat unuttu. Biz onda bir azim (kasıt) görmedik" demektedir. bk. Tâhâ 20/115.

⁸¹ Kur'an bu süreci şu şekilde tanımlar: "Şeytan onların ayaklarını kaydırды ve içinde buldukları şeyden (nimetlerden) onları çıkardı. Biz de 'Birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin. Yeryüzünde bir zamana kadar oturun ve rızkınızı orada bulun' dedik. Derken Âdem, rabbinden öğrendiği bir-

müslümanlar böyle bir düşünceyi kabule yanaşmamışlardır. Buna göre altmış zirâ uzunluğunda yaratılan Âdem'in yine aynı uzunlukta dünyaya gönderilmiş olması gerekir. Ancak bu durumda altmış zirâ yani 25-30 metre uzunluğundaki boy ile günümüz insanının 1.5-2 metrelik boyu arasında bir ilişki kurulması gerekecektir. İşte sûret hadisinin bu son cümlesi, bu ilişkiyi zamana yayılmış bir süreç şeklinde ifadelendirmiştir. Görüldüğü üzere hadis, şartlara göre uzama veya kısalma şeklindeki bir değişimden ziyade tek taraflı yani kısalma yönünde bir değişimden bahsetmektedir. Zamana yayılmış bu tek yönlü değişim sürecinin 'evrim'i çağrıştırdığı ve dolayısıyla hadisin sıhhati açısından problem teşkil ettiği ifade edilmektedir.⁸² İbn Hacer de hadisin bu son cümlesinin delâleti konusunda tereddüt etmekte ve şöyle demektedir:

"Semüd kavminden kalma bazı kalıntılardan boylarının çok uzun olmadığı anlaşılmaktadır. Şüphesiz bu insanlar çok uzun süre önce yaşadılar. Bunlarla Âdem arasında geçen süre, yine bu gibi kavimlerle İslâm'ın ilk dönemi arasında geçen süreden daha azdır. Dolayısıyla ben halen bu problemi çözebilmiş değilim."⁸³

Gerçi bir türün, meselâ insan neslinin, zaman içerisinde atmosfer, iklim, sıcaklık gibi çeşitli etkenlerle kendi türü dahilinde bazı değişikliklere uğrayabileceğini söyleyen çok sayıda düşünür ve ilim adamı vardır.⁸⁴ Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere hadiste tek yönlü bir değişime işaret edilmiştir. İlme ve akla uyup uymadığı⁸⁵ söz konusu edilmese bile, delâlet problemi ya da başka rivayetlerde geçmemesi gibi sebeplerle hadisin bu son cümlesinin Hz. Peygamber'e âidiyetini tartışmak mümkün görünmektedir. İfade ona ait olabileceği gibi, başta Ebû Hüreyre olmak üzere Ehl-i kitâb ile münakaşaya giren râvilerden birinin böyle bir açıklamayı hadise idrâc etmesi de imkân dahilindedir.

takım kelimelerle O'na yalvarıp tövbe etmiş O da tövbesini kabul buyurmuştu. Çünkü O, bütün tövbeleri kabul edici ve esirgeyicidir." bk. el-Bakara 2/36-37.

⁸² Hadisin bu yönü hakkında bk. Ünal, "Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i Anlamak", s. 51-52.

⁸³ bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, VI, 451-452.

⁸⁴ Bu konuda geniş bilgi ve isimler için bk. Süleyman Ateş, "Kur'an-ı Kerim'de Evrim Teorisi", *AÜİFD*, XX, Ankara 1975, s. 127-146; Mehmet Bayraktar, *İslâm'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, Ankara 2001, s. 31 vd.

⁸⁵ İnsan neslinde zaman içinde meydana gelen değişiklikler, ne çıplak gözle tabiatta gözlemlenecek ne de laboratuvar deneyleri ile araştırılabilecek hususlardır. Hadisteki bu ifadenin bilimsel açıdan doğrulanması veya yalanlanması, şu anda tam olarak bilemediğimiz ama belki milyon yıllarla ölçülebilecek bir geçmişin analizi ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla hadiste yer alan bu bilgi antropoloji, arkeoloji, biyoloji vb. ilimlerin verileri doğrultusunda araştırılmalıdır. Zira insanın bu dünya üzerindeki geçmişi, bulunan en eski insan kalıntılarının bu yönde bir bilgi verecek durumda olup olmadığı, Kur'an'ın delâletiyle oldukça uzun yaşadığını bildiğimiz Hz. Nuh örneğinde olduğu gibi (el-Ankebût 29/14), uzun yaşamanın vücut yapısıyla ilişkisinin bulunup bulunmadığı gibi hususlar ancak bu ilimlerin verileriyle açıklanabilir.

IV. SONUÇ

Hadis kaynaklarında sûret hadisinin "Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır" cümlesi ile sınırlı bir rivayeti yoktur. Ziyade ve idrâcdan sâlim nakilleri dikkate alındığında, Âdem'in sûretinden bahseden bütün rivayetlerde, aynı zamanda onun altmış zirâ uzunluğundaki boyundan da bahsedildiği görülür. Bu tür rivayetlerin çok büyük bir kısmında tûl (boy) kelimesi, dil özelliği ve gramer yapısı itibarıyla sûret kelimesinin bir açıklaması şeklinde vârid olmuştur. Dolayısıyla boy ve sûret kelimelerinin Hz. Âdem'in birbirinden farklı iki özelliğine değil, aynı hususa delâlet ettiğini söylemek mümkündür. Buna göre, 'şekil', 'hey'et', 'dış görünüş' mânasına gelen ve öncelikle boyun uzunluğu/kısalığı olmak üzere saç rengi, ten rengi, şişmanlık/zayıflık gibi pek çok hususiyeti zımında ihtiva eden sûret kelimesi, bu hadislerde 'altmış zirâ uzunluğundaki boy' ile tahsis edilmiştir. Bundan Allah'ın, Âdem'i altmış zirâ uzunluğunda bir sûret yani hey'et/vücut yapısı ile yarattığı anlaşılır. Yani Hz. Peygamber bu hadislerde, yaratıldığı anda Âdem'in günümüz insanına göre daha uzun bir boya sahip olduğunu ifade etmektedir.

Bu açıdan düşünülürse, başta Buhârî olmak üzere, sûret hadisinde 'sûret' kelimesine yer vermeyen rivayetleri izah etmek oldukça kolay olacaktır. Zira bu rivayetler doğrudan "Allah Âdem'i altmış zirâ uzunluğunda yarattı" cümlesiyle başlar. Dolayısıyla sûret hadisinin 'sûret' ve 'boy' kelimelerinin birlikte zikredildiği Buhârî rivayetinin, boydan bahsetmeksizin "cennete girecekler, Adem sûretinde girecektir" şeklinde bitmesi de yine kendi içinde tutarlı olacaktır. Ayrıca sûret kelimesi boya işaret ettiğine göre, bu hususun hadisin sonunda tekrar edilmesine de gerek kalmayacaktır. Buhârî gibi hadis ilminde otorite kabul edilen bir âlimin, rivayet ettiği bir hadisin iki farklı tarikindeki değişiklikleri görmemiş olması küçük bir ihtimâldir. Öyleyse Buhârî, lafızları değişik olan bu rivayetler arasında mâna farkı bulunmadığını düşünmüş olmalıdır. Nitekim Hz. Âdem'in vücut yapısına delâlet eden diğer rivayetler de bu mânayı desteklemektedir.

Her ne kadar ziyade veya idrâc kapsamında değerlendirmiş olsak da, dil özelliği ve kelimelerin kullanım tarzı açısından, 'sûret' kelimesinin yer aldığı 'yüze vurulmasının yasaklanması' bağlamı da ulaştığımız bu sonucu destekler tarzdadır. Zira bu bağlamda kelime, içerdiği çeşitli mânalardan 'insanın yüzü'ne tahsis edilmiştir.

Bu şekilde bütüncül ve inşâî bir tarzda bakılması durumunda hadis ile İsrâiliyyat arasında ilişki kurmaya gerek kalmayacaktır. Olsa olsa merfû ve sahih rivayetler çerçevesinde düşünmek kaydıyla, cennet hayatı veya dünya hayatı gibi yaşadığı yere ve döneme tahsis edilmeksizin, 'altmış zirâ uzunluğundaki Âdem' tasavvurunun İsrâilî malzeme ile benzerliğinden bahsedilebilir. Aslında bütün (ilâhî) dinlerde, en üst noktada yer alan tevhid anlayışından

başlayıp ayrıntılara doğru inen pek çok konuda benzer hususlar tesbit etmek ve bunlar arasında paralellikler kurmak mümkündür. Bu benzerlikleri 'etkileşim' veya 'alıntı' kapsamında düşünmek yerine 'ikisi aynı kaynaktan gelmiştir' şeklinde değerlendirmek daha doğru olur.

Bütüncül bir bakış, başta tasavvuf ve kelâm ilimleri olmak üzere İslâm düşünce tarihinde yaşanan 'صَوْرَتِي' ibaresindeki zamirin mercii konusundaki meşhur tartışmaya da gerek bırakmayacaktır. Bu zamir ister Allah'a, ister Âdem'e isterse yüzüne tokat atılan şahsa izâfe edilsin, hepsinin ortak noktası 'hadisi bağlamından kopuk değerlendirme' gibi bir eksikliğe sahip oluşudur. Daha başlangıçta meydana gelen bu eksiklik, anlama ve yorumlama problemini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca ileri sürülen bu görüşlerin, o ilim dalı ile ilgili olarak kurulan sistem içerisinde önemli ve bazan da temel ihtiyaçlara cevap veriyor oluşu da hadisin anlaşılma ve yorumlanma keyfiyeti ile birlikte düşünülmelidir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması konusunda çok uzun bir sürede oluşmuş bu kültürden istifade edilmesinin zarureti ortadadır. Ancak yeni yöntem ve yaklaşımların sürdürülmesinde de en az bu kadar zaruret vardır.

"Sûret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi"

Özet: Kısaca, 'sûret hadisi' şeklinde bilinen "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı" hadisi, başta tasavvuf ve kelâm olmak üzere İslâm düşünce dünyasında önemli bir yere sahiptir. Bu hadis, genelde İslâm özelde ise hadis konusundaki iddialarının delillerinden birisi olması açısından oryantalistlerin de dikkatini çekmektedir. En meşhur hadis eserlerinde geçmesine rağmen hem müslümanlar arasında hem de Batı'da, Yahudi kaynaklı olduğunu ve İslâm'a oradan geçtiğini savunanlar olmuştur. Bu yazıda hadisin hem âidiyyetinin tesbiti hem de anlaşılıp yorumlanması konusuna farklı bir açıdan yaklaşılmaya çalışılmaktadır.

Atf: Hüseyin KAHRAMAN, "Sûret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, I/1, 2003, 51-70.

Anahtar kelimeler: Âdem, sûret, İsrâiliyyat, altmış zirâ, hadis tenkidi.